

KS. JAN DUDZIAK

ANNATY PAPIESKIE W ŚWIETLE NARASTAJĄCYCH PRZEPISÓW PRAWNYCH ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM POLSKI

Niepowtarzalne zjawisko wypraw krzyżowych, oprócz wielu innych następstw ustalonych przez naukę, wycisnęło także poważne piętno na ustroju finansowym Stolicy Świętej. Papiestwo bowiem dając firmę i moralne poparcie krzyżowcom, musiało konsekwentnie obmyśleć sposoby gospodarczego utrzymania ich akcji. Koszty te pochłaniały wielkie sumy pieniężne. Wprawdzie temu celowi miały służyć oddzielne źródła dochodów kościelnych powołane do istnienia¹, lecz bardzo często i te nie wystarczały, a na pomoc dla Ziemi Świętej szły finanse z ogólnego skarbu papieskiego. Nic dziwnego przeto, że w takiej sytuacji zasoby pieniężne Kurii Rzymskiej szczipały i dla ich rekompensaty musiano się rozglądać za nowymi dopływami pieniądza². Niewątpliwie wyrazem tych dążeń była nieurzeczywistniona myśl wysunięta na IV soborze laterańskim (1215), ażeby na rzecz Stolicy Świętej nałożyć okolicznościowe świadczenia kościołom katedralnym i kolegiackim³. Myśl tę usiłował później zrealizować legat papieski na synodzie w Bourges (1225), lecz napotkał na sprzeciw duchowieństwa francuskiego⁴. Skuteczną próbę rozwiązania problemu podjął dopiero papież Klemens V, który w 1306 r. powołał do istnienia nowe źródło dochodów, a mianowicie *annaty*⁵.

¹ Były to przeważnie tzw. dziesięciny papieskie przeznaczone „in subsidium Terrae sanctae”

² Oczywiście, że wydatki na koszty wypraw krzyżowych nie były wyłącznym powodem zachwiania się równowagi finansów kurialnych, ale na pewno stanowiły najpoważniejszą tego przyczynę.

³ Uchwały takiej jednakże nie podjęto. Zob. A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, t. V/2, Berlin 1954, s. 597.

⁴ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. V/2, Paris 1908, s. 1442—1443.

⁵ Celem zapoznania się z samą nazwą, pojęciem oraz rodzajami *annat*, odsyłam Czytelnika do mojego artykułu na temat *Płatnicy i płatności annat papieskich w Polsce*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, IX (1962), z. 1, s. 41. Jeżeli zaś chodzi o genezę *annat* papieskich pojętą od strony wewnętrzno-prawnej, zob. również mój artykuł *U źródeł tworzenia się annat papieskich*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, X (1963), z. 4, s. 27—43.

Nieznaczną, wydawałoby się z początku instytucją annat, stała się w przyszłości poważnym punktem oparcia dla polityki finansowej Stolicy Apostolskiej. Dzięki zaś swojemu zespoleniu z nadawaniem stanowisk kościelnych annaty były integralnym czynnikiem w historycznym kształtowaniu się systemu beneficjalnego. W krótkim studium niniejszym chcę nakreślić ewolucję przepisów prawnych, które instytucję annat kształtowały w czasie i przestrzeni. Uwzględnię przy tym szczególnie przepisy annatowe dotyczące Polski.

*

Pierwszym aktem prawodawczym dotyczącym annat papieskich była bulla Klemensa V, z lutego 1306 r., zaczynająca się od słów *Si sacrosancta*. Papież ustanowił w niej annaty: „fructus primi anni beneficiorum ecclesiasticorum” dla beneficjów niższych w Anglii, Szkocji oraz Irlandii⁶. Ta pierwsza bulla annatowa zasługuje na szczególne podkreślenie, ponieważ stała się jak gdyby wzorem dla późniejszych papieskich zarządzeń tego typu. Następne akty prawodawcze wprowadziły pod tym względem wiele uzupełnień, zachowały jednak bez zmian główne wytyczne.

W treści bulli *Si sacrosancta* można wyróżnić wstęp oraz trzy części. Po wskazaniu odbiorcy pisma (we wstępie) w osobach kolektorów nałożonych świadczeń annatowych w Anglii, Szkocji oraz Irlandii⁷, w pierwszej części papież uzasadnił swoje nowe zarządzenie finansowe. Zwrócił mianowicie uwagę na wywodzące się z faktu zwierzchnictwa uprawnienia Kościoła Rzymskiego do otrzymywania pomocy materialnej, gdy zajdzie tego potrzeba⁸. Równocześnie stwierdził, że wobec deficytu w skarbie, Kościół Rzymski znalazł się właśnie w tego rodzaju sytuacji, że zmuszony

⁶ W. L. Lunt, *The first levy of papal annates*, „The American Historical Review”, 18 (1912) 62—64.

⁷ „Clemens episcopus [...] Guillelmo archidiacono de Aramo [...] et Guillelmo Geraldii de Sora [...] collectoribus fructuum, reddituum et proventuum ecclesiasticorum primi anni [...] in Anglie et Scotie regnis Hibernie et Wallie provinciis earumque civitatibus et diocesibus vacantium [...]”. Tamże, s. 62—63.

⁸ „Si sacrosancta Romana mater ecclesia, quam divina clementia cunctarum orbis ecclesiarum caput statuit et habere voluit principatum, gerens ad filios materne compassionis affectum, illarum afficiatur angustiis eis communicet indefessa pressuris in necessitatibus qua per opportune subvencionis remedium laxet manum, modis exquirendo sollicite quibus eis grate fecunditatis commoda subministret, decet eos, nisi per ingratitude vitium in oblivionis materni uberis prolabantur, sibi multa reverentia filialiter obsequi de ipsius opportunitate studiose curare obviare dispendiis et ne defectus rerum temporalium eius decorem, quod absit, obnubilet, prompta etiam magnanimitate consurgere abolere incommoda et sibi necessitate urgente articulo necessaria ministraret”. Tamże, s. 63.

był zwrócić się o tę pomoc⁹. Druga część bulli ma charakter dyspozycyjny. Prawodawca zastrzegł tu skarbowi kurialnemu dochody pierwszego roku z niższych beneficjów, które na wymienionych w bulli terenach są aktualnie opróżnione, oraz które zostaną opróżnione w przeciągu trzech najbliższych lat¹⁰. Wreszcie w trzeciej części Klemens V dał szczegółowe wskazania kolektorom i określił ich władzę oraz sposób pobierania annat¹¹.

Jakkolwiek bulli powyższa obejmowała tylko terytorium Anglii, Szkocji i Irlandii, należy jednak stwierdzić, że była ona rzeczywistym punktem wyjścia w prawodawstwie annatowym. Pod względem bowiem treści prawnej ujmowała całościowo sprawę annat z beneficjów niższych. Późniejsze konstytucje papieskie dotyczące tej materii, oprócz zewnętrznego momentu terytorialnej powszechności, wniosły jedynie pewne uzupełnienia oraz modyfikacje do samej instytucji tej kategorii annat.

Następnym aktem prawodawczym w sprawie annat była bulli Jana XXII *Si gratanter* z 8 grudnia 1316 r. Był to zarazem pierwszy akt prawodawczy z zakresu annat o charakterze powszechnym. Papież rozesłał ją wszystkim zainteresowanym prowincjom kościelnym¹². Bullę otrzymał także arcybiskup gnieźnieński dla siebie oraz swoich sufraganów¹³. Papież określił w niej instytucję annat w najdrobniejszych szczegółach. Z tego też teoretyczno-prawnego punktu widzenia bulla wzbogaciła niezmiernie instytucję annat z niższych beneficjów. Pod względem zaś zakresu obowiązywalności *Si gratanter* rozciągnęła po raz pierwszy annaty na cały Kościół¹⁴. Racją tego upowszechnienia annat

⁹ „Sane sic ipsa Romana mater ecclesia, que tunc temporis [...] multis fuit amaritudinibus lacescita et quassata burbinibus [...] tam grandia atque gravia subivit onera expensarum [...] est exhausta ere” Tamże.

¹⁰ „Quare nos [...] fructus, redditus et proventus primi anni omnium et singulorum beneficiorum ecclesiasticorum [...] que in Anglie et Scotie regnis et Hibernie et Wallie provinciis sive partibus [...] vacant ad presens et que usque ad triennium vacare contigerit, fructibus ad archiepiscopales et episcopales et abbatum regularium mensas spectantibus dumtaxat exceptis [...] in eius agendorum subsidium auctoritate apostolica [...] duximus deputandos” Tamże.

¹¹ „Quocirca [...] mandamus quatenus prefatos fructus [...] per vos et subcollectores [...] diligenter colligere et exigere ipsosque fideliter eidem camere assignare curetis. Nos enim vobis et vestrum alteri colligendi [...] et exigendi fructus predictos [...] et subcollectores mutandi [...] necnon contradictores quoslibet et rebelles [...] auctoritate nostra, appellatione postposita, compescendi [...] specialem, plenam et liberam concedimus auctoritate presencium facultatem” Tamże, s. 64.

¹² *Lettres secrètes et curiales du pape Jean XXII*, wyd. A. Coulon, t. I, Paris 1906, s. 80—84, nr 82—99.

¹³ *Lettres communes de Jean XXII*, wyd. G. Mollat, t. I, Paris 1904, s. 458, nr 4992.

¹⁴ Wyjątkiem pozostała Francja. Król francuski bowiem otrzymał we wrześniu

były — zdaniem autora bulli — wyjątkowe potrzeby finansowe Kurii Rzymskiej¹⁵. Podobnie jak poprzednia, również i ta bulla zarządzała świadczenie annat Kamérze Apostolskiej z niższych beneficjów (to znaczy z wyjątkiem biskupstw i opactw) oraz rozciągała je czasowo na trzy lata¹⁶. Bulla przyniosła następnie dokładne dyspozycje co do ustalania wysokości annat, sposobu ich płacenia oraz uprawnień kolektorów papieskich wyznaczonych do pobierania tych świadczeń¹⁷.

Po upływie trzyletniego terminu określonego bullą, papież Jan XXII jeszcze kilkakrotnie do końca swego pontyfikatu (do 1334 r.) odnawiał swoje annatowe zarządzenia. Miały one charakter dyspozycji określonych w czasie oraz zacieśnionych do konkretnych terytoriów¹⁸.

Źródła z r. 1323 ujawniają ślady pobierania annat w środkowo-włoskiej prowincji Spoleto¹⁹, oraz w Szwecji²⁰. Już uprzednio więc musiały wyjść odpowiednie zarządzenia annatowe dla tych terenów. W rok później papież zastrzegł sobie na okres jednego roku annaty w południowo-francuskich prowincjach kościelnych na terenie Prowansji²¹. Dla prowincji arelateńskiej zarządzenie papieskie było później odnawiane z roku na rok²².

Francję, która początkowo była wolna od annat, podporządkowano tym świadczeniom 20 lutego 1326 r. Zarządzenie, jakie w tej sprawie wydał papież Jan XXII, miało obowiązywać jeden rok. Praktycznie jednak miało moc do końca pontyfikatu wymienionego papieża, gdyż co rok przedłużano jego walor²³.

1316 r. od Stolicy Apostolskiej przywilej na przeciąg czterech lat, którego mocą wolno mu było pobierać z terenu swego królestwa annaty z niższych beneficjów do skarbu królewskiego. Papież wydając bullę *Si gratanter* pozostawił w mocy ten przywilej króla. Tamże, s. 100, nr 1011.

¹⁵ „[...] innumera necessitatum onera [...]”. Zob. *Acta Camerae Apostolicae*, wyd. J. Ptaśnik, t. I, Cracoviae 1913, s. 44, nr 45.

¹⁶ „[...] fructus, redditus et proventus primi anni [...] beneficiorum [...] que vacant ad presens et que usque ad triennium [...] vacare contigerit [...] dicte camere apostolice [...] auctoritate apostolica deputamus [...]”. Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 44—46, nr 45. Zagadnienia te wymagają oddzielnego studium.

¹⁸ Fr. Baix, *La Chambre Apostolique et les „Libri annatarum” de Martin V (1417—1431)*, Bruxelles—Rome 1947, s. CDXIII, Introduction.

¹⁹ *Lettres communes de Jean XXII*, wyd. G. Mollat, t. IV, Paris 1910, s. 350, nr 18190.

²⁰ Tamże, nr 181171.

²¹ Tamże, t. V, Paris 1909, s. 198, nr 20331—20333.

²² Ch. Samaran — G. Mollat, *La fiscalité pontificale en France au XIVe siècle*, Paris 1905, s. 24.

²³ *Lettres communes de Jean XXII*, wyd. G. Mollat, t. VII, Paris 1920, s. 388, nr 42430; t. VIII, Paris 1920, s. 279, nr 45319. Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 25. Por. F. Lot et R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au moyen âge*, t. III — *Institutions ecclésiastiques*, Paris 1962, ss. 108, 410, 444.

W 1327 r. papież zastrzegł sobie na przeciąg jednego roku annaty z beneficjów niższych na terenie diecezji magdeburskiej oraz mogunckiej²⁴. W latach następnych jednoroczne zarządzenie annatowe rozciągnięto na takie diecezje, jak: Metz, Tuluza, Verdun, Kolonia, Bazylea²⁵.

Jeżeli chodzi o tereny polskie, to po wygaśnięciu mocy pierwszej powszechnej bulli annatowej (1316—1319) nastąpiła w tej dziedzinie kilkuletnia przerwa. Dopiero bowiem 15 sierpnia 1325 r. papież wydał dla Polski osobną bullę *Dum levamus*²⁶, którą we wszystkich diecezjach polskich²⁷ zastrzegł swemu skarbowi na okres jednego roku annaty z niższych beneficjów²⁸. Pod względem treści określającej samą instytucję annat bulla ta jest podobna do konstytucji *Si gratanter* z 1316 r. Ujawnia więc potrzeby finansowe Kurii Rzymskiej, zawiera wykaz objętych zarządzeniem beneficjów, wymiar oraz formę uiszczania płatności, wreszcie kompetencje kolektorów²⁹.

Po tym jednorocznym trwaniu konstytucji annatowej w Polsce obserwujemy przerwę aż do końca pontyfikatu Jana XXII. Papież ten ani na wzór zachodni nie przedłużał wymienionej konstytucji na następne lata, ani też nie wydawał nowych zarządzeń. Można zatem stwierdzić, że za rządów wymienionego papieża mamy w Polsce do zanotowania dwukrotnie wydawaną konstytucję w sprawie annat. Pierwsza *Si gratanter* (1316—1319), mająca charakter powszechny, druga zaś przeznaczona wyłącznie dla Polski *Dum levamus* (1325—1326). Tak więc w porównaniu z Francją, gdzie od r. 1326 zarządzenia annatowe były przedłużane aż do r. 1334, Polska przepisom tym podlegała w tym czasie zaledwie przez cztery lata.

²⁴ *Lettres communes de Jean XXII*, wyd. G. Mollat, t. VII, s. 385, nr 42398.

²⁵ A. Hauck, op. cit., t. V/2, s. 614.

²⁶ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. A. Theiner, t. I, Romae 1860, s. 220—222, nr 345.

²⁷ „Johannes episcopus [...] Venerabilibus fratribus Archiepiscopo [...] Gnesnensi et [...] episcopo [...] Cracoviensi [...] Wratislaviensi [...] Posnaniensi [...] Wladislaviensi [...] Plocensi [...] Lubucensi [...] Caminensi [...] Culmensi [...] episcopis et dilectis filiis electis abbatibus etc. in dictis civitatibus et diocesibus constitutis [...]”. Tamże, s. 220.

²⁸ „[...] omnes fructus, redditus et proventus unius anni omnium et singulorum beneficiorum ecclesiasticorum [...] que [...] vacant ad presens et que usque ad unum annum continuum [...] qualitercumque et ubicumque, etiam si apud Sedem Apostolicam vacare contigerit [...] auctoritate apostolica reservamus ac etiam deputamus [...]”. Tamże.

²⁹ Tamże, s. 220—222. Zanotujmy, że w porównaniu np. z podobnymi zarządzeniami dla Francji, bulla *Dum levamus* ujęła szerzej podstawę prawną annat. Oprócz bowiem beneficjów nadawanych przez papieża, objęła także stanowiska należące do prowizji niższych kolatorów. „[...] que qualitercumque et ubicumque, etiam si apud Sedem Apostolicam vacare contigerit [...]” Tamże, s. 220.

Następca Jana XXII, papież Benedykt XII (1334—1342), ani nie przedłużył mocy wiążącej dotychczasowych przepisów annatowych, ani też nie wydał żadnych nowych. Poprzestał jedynie na ściąganiu zaległości tego rodzaju świadczeń³⁰. W ten sposób i na terenie Polski w wymienionych latach teoretyczno-prawny stan instytucji annat nie uległ żadnej zmianie. Zachowało się tylko pismo Benedykta XII do kolektora Galharda de Carceribus, z dnia 8 maja 1335 r., w którym finansowy pełnomocnik papieski otrzymał polecenie zebrania w Polsce wszelkich zaległości płatniczych łącznie z długami annatowymi oraz przesłania ich do Kamery Apostolskiej³¹.

Papież Klemens VI (1342—1352) nawiązał znów w całej pełni do dawnych tradycji fiskalnych, wydając nowe przepisy annatowe o doniosłym znaczeniu. W 1342 r. zarezerwował on skarbowi papieskiemu dochody pierwszego roku ze wszystkich niższych beneficjów, których obsada z jakiegokolwiek tytułu należała do Stolicy Apostolskiej. Zarządzenia swoje odnawiał systematycznie co dwa lata, w rezultacie czego obowiązywały one bez przerwy do końca jego pontyfikatu³².

Odnosnie do Polski posiadamy z tego okresu osobne przepisy dotyczące annat. Zawiera je pismo Klemensa VI do biskupa krakowskiego Jana Grota, datowane 13 września 1343 r.³³ Pismo ma charakter konstytucji, a zaczyna się od słów *Dudum videlicet*. Papież mianował w nim wymienionego biskupa kolektorem annat w Polsce i równocześnie podał mu swoje zarządzenia w tej materii. Prawodawca przede wszystkim podkreślił w piśmie wielkie potrzeby Kurii Rzymskiej, które zmusiły go do nowych zarządzeń finansowych³⁴. Następnie zarządził annaty postanawiając, że dochody pierwszego roku z niższych beneficjów wakujących należy przekazywać skarbowi papieskiemu³⁵. Trzeba zwrócić uwagę, że prawno-faktyczną podstawę annat papież ujął zgodnie ze znanymi już wzorami na Zachodzie. Określił mianowicie, że punktem wyjścia dla podlegania konstytucji annatowej ma być fakt nadawania odnośnych stanowisk kościelnych przez papieża³⁶. Było to dla annat papieskich w Pol-

³⁰ Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 25. Fr. Baix, op. cit., s. CDXV.

³¹ *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. A. Theiner, t. I, s. 363, nr 489.

³² Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 25. J. P. Kirsch, *Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des XIV Jahrhunderts*, Paderborn 1903, s. XVII, Einleitung. Fr. Baix, op. cit., s. CDXV. A. Hauck, op. cit., t. V/2, s. 615.

³³ *Acta Camerae Apostolicae*, wyd. J. Ptaśnik, t. I, s. 422—424, nr 213.

³⁴ „Dudum necessitates multiples quibus camera nostra premebatur continue sicut adhuc premitur supra vires [...] attendentes [...]”. Tamże, s. 422.

³⁵ „[...] fructus, redditus et proventus unius anni omnium et singulorum beneficiorum ecclesiasticorum [...] camere duximus deputandos”. Tamże.

³⁶ „[...] que apud Sedem Apostolicam vel ubicumque alibi ad dispositionem

sce pierwsze tego rodzaju postawienie zagadnienia, które z kolei przewijało się poprzez późniejsze dotyczące nas prawodawstwo annatowe. Z omawianego pisma dowiadujemy się dalej, że papież nazначył swej konstytucji czasokres dwu lat³⁷. Wreszcie na wzór innych dotychczasowych pism tego typu mamy w nim podany dokładnie sposób pobierania świadczeń annatowych³⁸. Dwuletnia moc wiążąca zarządzeń annatowych Klemensa VI była później co dwa lata przedłużana³⁹. Informuje nas o tym podobne pismo tegoż papieża do kolektora w Polsce Arnalda de la Caucina, pochodzące z 19 maja 1349 r.⁴⁰ Papież potwierdził w nim najwyraźniej pierwsze swoje dwuletnie zarządzenia dotyczące annat w Polsce oraz dał wyraz ich odnawianiu, przy czym przedłużył je znów na dwa lata najbliższe, tj. do r. 1351⁴¹. W piśmie zostały powtórzone znane nam już z listu z 1343 r. pouczenia oraz instrukcje dotyczące samej struktury annat i organizacji ich pobierania⁴².

A zatem w okresie rządów Klemensa VI teoretyczno-prawna struktura annat zarówno w zakresie ogólnokościelnym, jak zwłaszcza w skali polskiej pozostała w zasadzie taka sama. Na konto zmiany trzeba jedynie odnotować ujęcie prawnej podstawy tej instytucji, jeżeli chodzi o beneficja nią objęte. W odróżnieniu od pierwszej annatowej bulli *Si gratanter* (1316) zarządzenia Klemensa VI poddawały annatom nie wszystkie beneficja niższe, lecz te, które z jakiegokolwiek tytułu prawnego należały do prowizji papieskiej. Ukonstytuowaną w powyżej przedstawiony sposób

nostram ex generali vel speciali nostra vel predecessorum nostrorum Romanorum Pontificum reservatione spectantia [...]”. Tamże.

³⁷ „[...] que [...] tunc vacabant vel imposterum usque ad duos annos extunc computandos vacare contigerit [...]” Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Było to zresztą zgodne z taką samą taktyką tegoż papieża odnośnie do przepisów annatowych na Zachodzie.

⁴⁰ *Acta Camerae Apostolicae*, wyd. J. Ptaśnik, t. II, Cracoviae 1913, s. 45—47, nr 68.

⁴¹ „Et deinde [...] nōs reservationem, applicationem ac voluntatem [...] sub modis, formis, constitutionibus et expressionibus antedictis usque ad biennium a fine dicti ultimi bienni computandum auctoritate apostolica extendendas duximus ac etiam prorogandas”. Tamże, s. 46, nr 68.

⁴² Nowością było tu rozszerzenie podstawy prawnej, na której opierała się instytucja annat. Podstawą tą miała być wprowadzenie nadal papieska prowizja niższych beneficjów, lecz pojęta najszerzej jako wszelka ingerencja Stolicy Apostolskiej, wyrażająca się nawet w zatwierdzaniu, zamianie oraz łączeniu beneficjów. „[...] que ex causa permutationis per nos aut auctoritate nostra faciende [...] aut que per nos alicui vel aliquibus in illis remanere securius valerent confirmari contingeret, sive [...] que vigore quarumcumque unionum [...] devenire [...] contingeret [...]” Tamże. Było to zresztą nawiązanie przez papieża do takiego stopnia ingerencji Stolicy Apostolskiej w rozdawnictwie beneficjów, jaki wyrażała konstytucja Benedykta XII z 11 stycznia 1325 r. — *Ad regimen*. Zob. III, 2, 13 in Extr. Com.

instytucję annat przejmowali następcy papieża Klemensa VI, wprowadzając do niej nieznaczne jeszcze zmiany ⁴³.

Innocenty VI (1352—1362) przejmując dotychczasowe przepisy annatowe, dodał do nich 17 marca 1357 r. zarządzenie, którego mocą świadczeniom tym miały podlegać beneficja opróżnione w drodze dokonanej przez Stolicę Apostolską zamiany, beneficja, jakich posiadanie zatwierdzi papież, wreszcie beneficja sporne, odnośnie do których Stolica Święta uzna prawa posiadacza za słuszne ⁴⁴.

Ten sam stan prawodawstwa annatowego utrzymał w mocy papież Urban V (1362—1370). Wyjaśnił jedynie (10 stycznia 1365 r.), że prioryaty konwentualne pozostające do dyspozycji Stolicy Świętej mają płacić dochody pierwszoroczne (czyli annaty) na wzór niższych beneficjów, nie zaś na wzór stanowisk konsystorialnych ⁴⁵.

Papież Grzegorz XI (1370—1378) pozostawiając bez zmian samą strukturę annat, usystematyzował odnoszące się do niej przepisy prawne. Zebrał mianowicie w jedną całość zakres stanowisk kościelnych, na których spoczywał obowiązek płacenia annat. Należy podkreślić, że prawodawca wziął tu za podstawę moment ingerencji papieskiej w prowizję beneficjów, to znaczy objął annatami beneficja nadawane przez Stolicę Apostolską. Jedynie przy końcu swego pontyfikatu powiększył on nieco zakres płatników annat, wykraczając nieznacznie poza dotychczasowe ramy ⁴⁶.

Po śmierci Grzegorza XI powstała w Kościele schizma zachodnia, która trwała blisko 40 lat (1378—1417). W okresie pewnego zamętu, jaki się w związku z tym wytworzył, poszczególni papieże i antypapieże w zakresie swych obediencji już to realizowali dotychczasowe przepisy annatowe, już też wydawali nowe.

Klemens VII (1378—1394) oraz Benedykt XIII (1394—1417), antypapieże rezydujący w Awinionie, mieli w swej obediencji Francję, Hiszpanię, Szkocję, Sabaudię i Lotaryngię. Dla tych krajów odnawiali oni co dwa lata zebrane przez Grzegorza XI przepisy dotyczące annat ⁴⁷.

⁴³ Trzeba tu podkreślić, że od tego papieża, to jest od Klemensa VI, zarządzenia annatowe utrzymały swoją moc na stałe.

⁴⁴ Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 26. A. Hauck, op. cit., t. V/2, s. 615.

⁴⁵ J. P. Kirsch, *Die Finanzverwaltung des Kardinalkollegiums im 13. und 14. Jahrhundert*, Paderborn 1895, s. 18—19. Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 26.

⁴⁶ F. Mahon de Monaghan, *Étude sur les annates*, Paris 1909, s. 117. Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 26. A. Pugliese, *Annate e mezz'annate nel diritto canonico*, Milano 1939, s. 22.

⁴⁷ Ch. Samaran — G. Mollat, op. cit., s. 27. A. Pugliese, op. cit., s. 22—23. Fr. Baix, op. cit., s. CDXXIV—CDXXIX.

Rezydujący w Rzymie papieże: Urban VI (1378—1389), Bonifacy IX (1389—1404), Innocenty VII (1404—1406) oraz Grzegorz XII (1406—1415) trzymali się również tych samych przepisów. Jedynie Bonifacy IX wprowadził przejściowo pewne zmiany, dotyczące sposobu ustalania płatności annatowych oraz kręgu ich płatników⁴⁸. W zasadzie więc stan prawny instytucji annat tak w obediencji awiniońskiej, jak i rzymskiej przetrwał bez zmian w czasie schizmy zachodniej.

W 1409 r. powstała w Kościele trzecia obediencja zwana pizańską, bo zapoczątkowana soborem w Pizie. Przewodzili jej antypapieże: Aleksander V (1409—1410) oraz Jan XXIII (1410—1415). W zakres tej obediencji wchodziła oprócz Anglii i Francji także i Polska⁴⁹. Ze względu też na zawisłość Polski od antypapieży pizańskich nie od rzeczy będzie zanotować na tym miejscu wydane przez nich decyzje annatowe.

Wstępne postulaty reformistyczne wysunięte przez uczestników soboru w Pizie szły w kierunku całkowitego zniesienia annat. Dał temu wyraz wniosek sformułowany na IV sesji odbytej 15 kwietnia 1409 r. Wniosek domagał się odstąpienia od papieża Grzegorza XII oraz zaprzestania płacenia wszelkiego rodzaju annat⁵⁰. W toku jednak dyskusji wybrano ostatecznie drogę pośrednią. Mianowicie na sesji XX (25—27 lipca) załatwiono sprawę wszystkich płatności na rzecz papieża postanawiając, że zaległości z tego tytułu ulegają umorzeniu. Decyzja ta obejmowała również annaty. Aleksander V zrzekł się wobec soboru wszelkich zaległości annatowych sprzed swego wyboru oraz zwolnił z kar kościelnych wszystkich niewypłacalnych dłużników⁵¹. Na przyszłość jednak annaty zostały utrzymane według niezmienionej struktury prawnej.

⁴⁸ Postanowił on, że tytułem annat ma być pobierana połowa taksy dziesięcinnej lub połowa faktycznych dochodów rocznych odnośnych beneficjów. Zob. A. Pugliese, op. cit., s. 26—27.

⁴⁹ T. Silnicki, *Sobory powszechne a Polska*, Warszawa 1962, s. 48—51.

⁵⁰ „Requirimus et monemus, quatenus ab ipsius Gregorii obedientia penitus et omnino desistatis et recedatis nec ei aut camere apostolice suo nomine de communibus vel minutis servitiis seu annatis beneficiorum etc. aliquatenus respondeatis” J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. XXVI, Venetiis 1748, s. 1189.

⁵¹ Źródła zawierające obrady soborowe notują to w tej formie, że jeden z uczestników soboru — mianowicie arcybiskup Pizy — w obecności Aleksandra V podał do wiadomości zebranych, że papież zrzeka się dobrowolnie wszelkich długów annatowych sprzed jego wyboru. „Item [...] dominus archiepiscopus Pisanus in presentia papae presidentis in concilio dixit [...] quod dictus dominus noster papa plenarie et liberaliter quitabat et remittebat omnia arreragia, que per ecclesiasticos, prelatos et alios beneficiatos ratione vacantium seu annatarum vel alias camerae apostolicae debebantur de toto tempore transacto usque ad diem suae assumptionis”. Tamże, s. 1235. W podobny sposób i kardynałowie zrezygnowali wobec soboru z przypadającej im części zaległych płatności annatowych. Zob. tamże. Na następnej sesji, to jest XXI, raz jeszcze sformułowano decyzję soboru

Należy zauważyć, że pizańskie uchwały annatowe były ze znanych nam dotąd pierwszymi, które na platformie prawa pisanego zajęły się wszystkimi rodzajami tych świadczeń. Poprzednie bowiem zarządzenia zawarte w licznych bullach i konstytucjach papieskich odnosiły się wyłącznie do jednej kategorii annat, to jest do annat z beneficjów niższych.

Poglądy ujawnione na soborze w Pizie, w których jego uczestnicy domagali się zniesienia annat, jak również ulgowe potraktowanie zaległości w płaceniu tych świadczeń miały w praktyce daleko idące następstwa. Beneficjaci przestali w ogóle płacić annaty. Toteż drugi pretendent pizański do tronu papieskiego Jan XXIII (1410—1415) wydał w kwietniu 1414 r. nową annatową bullę *Dudum in considerationem*⁵². Nawiązał w niej do tradycyjnych ujęć w tym zakresie, zastrzegając swemu skarbowi jednoroczne dochody z opróżnionych beneficjów niższych. Bulla była więc poświęcona tej jednej kategorii annat. Nie wniosła ona żadnych nowych elementów, lecz nawiązywała do utartych już wzorów⁵³. Normy prawne mieszczące się w powyższej bulli objęły pizańską obediencję, do której należała i Polska.

Począwszy od pontyfikatu Innocentego VI (1352—1362) do soboru w Pizie (1409—1410) nie znajdujemy w źródłach żadnego dokumentu papieskiego, który by zawierał przepisy porządkujące materię annat na naszych terenach, jak to miało miejsce w pierwszej połowie XIV w. Mimo jednak braku bezpośrednich wzmianek źródłowych należy stwierdzić, że nie było u nas w tym czasie żadnej przerwy w zakresie praktyki annatowej. Z całą pewnością więc działały tu jakieś zarządzenia papieskie, już to te, które odnosiły się do innych krajów, już też wydawane osobno. Na rzecz powyższego stwierdzenia przemawiają następujące racje: 1. istniejąca w tym czasie praktyka płacenia oraz pobierania świadczeń annatowych z niższych beneficjów, której dają wyraz wzmianki źródłowe⁵⁴; 2. fakt, że w swoim *Tractatus de annatis* pochodzącym z 1414 r. Paweł Włodkowic pisał o annatach jako o świadczeniach zwyczajnych,

o uchyleniu długów annatowych. „Item dominus noster misericordia motus liberaliter remittit, prout alias fecit, omnia arreragia maiora et minuta servitia suae camerae apostolicae de toto tempore antiquo debita, sibi dumtaxat competentia, etiamsi qui propter defectus solutionis huiusmodi arreragiorum, sententiam excommunicationis incurrerint, eos auctoritate apostolica absolvit” Tamże, s. 1238.

A. Theiner zamieścił odpis tej bulli, jaki został przesłany do kolektora papieskiego w Polsce, Jana Leonarda z Florencji. Zob. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. II, Romae 1861, s. 8—10, nr 12.

⁵² Dał temu wyraz sam autor bulli mówiąc, że zarządzenie swoje podejmuje na wzór poprzedników. „[...] ad instar [...] Urbani V, Gregorii XI et aliorum predecessorum nostrorum Romanorum Pontificum”. Tamże, s. 8.

⁵⁴ Zob. np. *Acta Camerae Apostolicae*, wyd. J. Ptaśnik, t. II, ss. 139, 309, 310, 449; nr 127, 223, 269, 277. *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. VIII, wyd. E. Długo-

stałych, nie zaś chwilowych i przejściowych⁵⁵; 3. wzmianka w bulli annatowej *Dudum in considerationem* z 1414 r., w której antypapież Jan XXIII podkreślił, że w materii annat nie zamierza wprowadzić nic nowego, lecz nawiązuje do zarządzeń swych poprzedników⁵⁶.

W oparciu o wymienione przesłanki należy więc stwierdzić, że na terenach polskich od połowy XIV w. do soboru w Pizie, to jest do r. 1409, istniały oraz posiadały obowiązującą moc papieskie przepisy annatowe. Następnie, to jest od 1409—1416 r., obowiązywały tu omówione wyżej uchwały annatowe pizańskie oraz zarządzenia Jana XXIII.

*

Annaty papieskie przeszły w swoich dziejach próbę ognia. Nie brakowało ludzi w XV w., którzy widzieli w nich przerost fiskalizmu Kurii Rzymskiej, domagając się reformy i na tym odcinku. Pogląd ten reprezentowały głównie uniwersytety stanowiące kuźnię haseł koncyliarno-reformistycznych. Z tego to powodu zagadnienie annat znalazło bardzo żywy oddźwięk na soborze w Konstancji (1414—1418), soborze na wskroś reformacyjnym. Powzięte w Konstancji uchwały w sprawie annat miały przełomowe znaczenie w historii tej instytucji. Z jednej strony bowiem wniosły zmiany na grunt dotychczasowych przepisów, z drugiej zaś były punktem wyjścia dla późniejszych zarządzeń w tej dziedzinie.

Kwestię annat zaczęto w Konstancji dyskutować 14 października 1415 r. w łonie delegacji francuskiej⁵⁷. Francuscy uczestnicy soboru hołdowali przez cały jego ciąg skrajnemu kierunkowi całkowitego zniesienia annat. Dlatego też na wspomnianym wyżej posiedzeniu uchwalili wniosek zno-

polski, Kraków 1939—1946, ss. 90, 110, 127, 181; nr 100, 118, 137, 190. *Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej św. Wacława*, wyd. Fr. Piekosiński, cz. 2, Kraków 1883, s. 140, nr 361. H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, t. I, Köln 1957, s. 110.

Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. V/1, wyd. M. Bobrzyński, Cracoviae 1878, s. 299—304.

⁵⁶ „[...] ad instar [...] Urbani V, Gregorii XI et nonnullorum aliorum predecessorum nostrorum Romanorum Pontificum”. *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, A. Theiner, t. II, s. 8, nr 2.

⁵⁷ Uczestnicy soboru w Konstancji dzielili się na kilka nacji: włoską, germańską, angielską, hiszpańską, z których każda po przedyskutowaniu jakiegoś zagadnienia wysuwała wniosek na ogólnym forum soborowym. Wniosek taki przechodził z kolei przez debatę pozostałych nacji, wreszcie odbywało się nad nim decydujące głosowanie w ten sposób, że każda z nacji posiadała jeden głos. Kolegium kardynalskie posiadało prawa osobnej nacji. Polska wchodziła w zakres nacji germańskiej. Zob. T. Silnicki, op. cit., s. 53.

szący wszelkiego rodzaju annaty⁵⁸. Wniosek ten dał początek długim i ożywionym dyskusjom soborowym, w których obok głosów radykalnych nie brakło gorliwych zwolenników utrzymania dotychczasowej praktyki annatowej⁵⁹. Wśród koncepcji usiłujących wybrać drogę pośrednią zasługuje na uwagę sugestia patriarchy antiocheńskiego, który w miejsce zniesionych ewentualnie annat domagał się innego sposobu zapewnienia utrzymania papieża oraz kardynałów⁶⁰. Tak więc w ogniu dyskusji ujawniły się trzy tendencje: jedna domagająca się absolutnego zniesienia annat, druga uzasadniająca pozostawienie tych świadczeń w dotychczasowej rozciągłości, wreszcie trzecia żądająca zniesienia annat z równoczesnym wprowadzeniem środka zastępczego celem zapewnienia godziwego utrzymania papieża oraz kardynałów⁶¹. Na poparcie każdej z tych trzech koncepcji zwolennicy ich przytaczali swoje argumenty⁶².

Na XL sesji generalnej odbytej 17 października 1417 r. ustalono ogólny projekt reformy kościelnej, którą miał przeprowadzić przyszły papież. Całokształt zamierzonej reformy kościelnej ujęto w 18 punktach. Sprawę annat umieszczono na trzecim miejscu⁶³.

Po wyborze Marcina V (11 listopada 1417 r.) oraz przedłożeniu mu przez sobór powyższych projektów reformy nacja germańska podsunęła papieżowi swoje konkretne sugestie w tym względzie. Mianowicie w pierwszych dniach stycznia 1418 r. przesłała Marcinowi V tak zwane „Avisamenta nationis germanicae”, w których podsunęła gotowe rozwiązania reformistyczne⁶⁴. Ponieważ polska delegacja soborowa działała

⁵⁸ F. Mahon de Monaghan, op. cit., s. 208.

⁵⁹ J. D. Mansi, t. XXVIII, s. 175—178.

⁶⁰ „Et tandem idem D. Patriarcha iterato dixit ad vocem clamantium, quod concluderetur: concludo quod etiam de tempore preterito et de futuro tollantur dictae vacantiae cum communibus et minutis servitiis sed videatur de modo provedendi. D. Papae et Cardinalibus et eisdem provideatur condecenter et honeste et deputentur certi notabiles de quolibet statu ad providendum in premissis” Tamże, s. 177.

⁶¹ Tamże, s. 182—183, 187—188.

⁶² Radykałowie dowodzili, że annaty są świadczeniami symoniackimi i bezprawnymi. Umiarkowani piętnowali pewne ujemne przerosty w sposobie pobierania annat, nie kwestionując samej ich zasady. Na tej podstawie przechylali się na stronę tych pierwszych co do zniesienia annat, ale równocześnie żądali wprowadzenia innych środków utrzymania papieża oraz kardynałów. Wreszcie konserwatyści postulując utrzymanie dotychczasowego stanu rzeczy twierdzili, że tylko dotychczasowe świadczenia annatowe zdolne są zapewnić godziwe utrzymanie papieżowi oraz kardynałom, że są to opłaty najbardziej prawowite i że bynajmniej nie noszą na sobie piętna symonii. Tamże.

⁶³ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/1, Paris 1916, s. 471.

⁶⁴ Tamże, s. 485—486.

w ramach nacji germańskiej i niewątpliwie wywarła swój wpływ na uformowanie się wspomnianych „Avisamentów”, dlatego nie od rzeczy będzie przyjrzeć się im bliżej w materii dotyczącej annat.

Zagadnieniu annat poświęcili „Avisamenta” punkty 3 i 16. Punkty te zakładają zatrzymanie annat na przeciąg pięciu najbliższych lat pod warunkiem, że majątek państwa kościelnego nie stanie się w tym czasie wystarczającym źródłem dochodów⁶⁵. Oprócz biskupstw i opactw, które bezpośrednio zależały od Stolicy Świętej, obowiązek świadczeń annatowych miał ciążyć na wszystkich beneficjach obsadzanych przez papieża lub w jego imieniu, z wyjątkiem ekspektatyw⁶⁶. „Serwicja małe” (nazwa jednej z kategorii annat należnych z beneficjów wyższych) powinny być płacone tak samo jak dawniej przed schizmą, tylko w różnych odstępach czasu⁶⁷. W wypadku liczniejszych wakansów w ciągu jednego roku annaty winno się płacić tylko jeden raz z tego samego beneficjum⁶⁸. Wysokość tych świadczeń miała być ustalana według taksacji rzymskiej⁶⁹, która winna być poddana rewizji i w razie zbytnej wysokości — zmniejszeniu⁷⁰. Należy również zwolnić od świadczeń beneficja, których roczny dochód otaksowano poniżej 30 florenów złotych⁷¹. Wreszcie wszelkie długi annatowe z przeszłości należy umorzyć⁷².

Reformistyczne postulaty annatowe nacji germańskiej miały donieść znaczenie. Przede wszystkim zadały one cios skrajnym tendencjom żądającym całkowitego zniesienia tych świadczeń; zyskały sobie też zwolenników wśród przedstawicieli innych nacji⁷³. Stawiając zaś sztywnie i nieustępliwie sprawę złagodzeń w ramach samej instytucji annat, zaciążyły w tym kierunku na końcowych decyzjach soboru w tej materii.

⁶⁵ „[...] pendant cinq ans à partir de la dissolution du concile, sauf cependant si le patrimoine de Saint Pierre avait été rétabli dans cet intervalle”. Tamże, s. 486. Pięcioletni czasokres wysunięto dlatego, że wedle postanowień konstancjeńskich następny sobór miał się zebrać za pięć lat.

⁶⁶ „Pour la collation des évêchés, abbayes (relèvent immédiatement du Saint Siège), et autres bénéfices ecclésiastiques dont l’institution ou la provision sauf pour les expectatives, appartient directement au Saint Siège ou dépend de son autorité, on devra verser au pape et aux cardinaux les annates communes”. Tamże, s. 486.

⁶⁷ „Quant aux petites annates (servitia minuta) elles resteront aux officiers de la curie, comme avant le schisme, mais seront payées par termes”. Tamże, s. 487.

⁶⁸ „Si une prélature ou un bénéfice vient à vaquer plus d’une fois dans l’année, les annates et autres taxes ne seront payées qu’une seule fois” Tamże.

⁶⁹ „[...] Les annates [...] évaluées d’après la taxe romaine [...]” Tamże, s. 486.

⁷⁰ „Si la taxe est trop considérable, elle sera réduite” Tamże, s. 487.

⁷¹ „Les bénéfices taxes au dessous de 30 florins d’or ne seront soumis à aucune redevance [...]” Tamże, s. 487.

„[...] toutes les dettes pour annates et taxes arrières seront remises”. Tamże.

⁷³ Tamże.

„Avisamenta nationis Germanicae” dały okazję papieżowi do wysunięcia własnego programu reformy kościelnej. Program taki ujęty również w 18 punktach przesłał Marcin V uczestnikom soboru do wiadomości w ostatnich dniach stycznia 1418 r.⁷⁴ W sprawie annat wypowiedział się tam nieco inaczej niż nacja germańska. Oto według jego koncepcji na utrzymanie papieża oraz kardynałów miały być płacone zarówno serwicja wspólne (to jest annaty z beneficjów wyższych), jak i annaty z beneficjów niższych⁷⁵. Podstawą wymiaru serwiczjów wspólnych powinna być taksacja stanowisk konsystorialnych mieszcząca się w księgach Kamery Apostolskiej. Taksacja ta miała być komisyjnie zrewidowana i w niektórych wypadkach obniżona. Ten rodzaj annat (tj. serwicja wspólne) będzie spłacany ratałnie, w dwóch terminach: jedna połowa w ciągu pierwszego roku od momentu objęcia beneficjum w kanoniczne posiadanie, druga połowa w ciągu następnego roku. W wypadku podwójnego wakansu podczas jednego roku opłatę serwicjalną należy uiszczać tylko jeden raz. Wreszcie świadczenie to nie będzie przechodzić na następcę w wypadku śmierci tytulata⁷⁶. Co do annat z beneficjów niższych papież przyjął jako zasadę, że będą im podlegać wszystkie beneficja kościelne nadawane przez Stolicę Apostolską z wyjątkiem ekspektatyw oraz zamiar⁷⁷. Podstawą wymiaru tej kategorii annat będzie faktyczny dochód jednego roku z odnośnych beneficjów. Świadczenia te podobnie jak serwicja wspólne będą płać beneficjaci w dwóch ratach, tylko że w terminach półrocznych. Płatność ich nie będzie przechodzić na następcę w wypadku śmierci beneficjata⁷⁸.

⁷⁴ Tamże s. 488.

⁷⁵ „Pro sustentatione summi pontificis et fratrum suorum S.R.E. cardinalium [...]” Tamże, s. 492.

⁷⁶ „[...] de ecclesiis et monasteriis virorum dumtaxat vacantibus et vacaturis solventur pro fructibus primi anni a die vacationis summae pecuniarum in libris camerae apostolicae taxatae, quae communia servitia nuncupantur. Si quae vero male taxata sunt, iuste taxentur et provideatur specialiter in gravatis regionibus secundum qualitatem rerum, temporum et regionum, ne nimium pregraventur; ad quod dabuntur commissarii, qui diligenter inquirent et taxent. Taxae autem predictae pro media parte infra sequentem annum a die habitae possessionis solventur, et pro alia media parte infra sequentem annum. Et si infra annum bis vacaverit, semel tantum solvetur. Nec debitum huiusmodi in successorem in ecclesia vel monasterio transeat”. Tamże, s. 493.

⁷⁷ „De ceteris autem dignitatibus, personatibus, officiis et beneficiis saecularibus et regularibus quibuscumque, quae auctoritate Sedis Apostolicae conferuntur vel providebitur in eisdem, praeterquam vigore gratiarum expectatarum aut causa permutationis”. Tamże. To zwolnienie z annatowych opłat ekspektatyw oraz beneficjów zamienianych jest wyrazem złagodzeń finansowych wprowadzonych przez papieża Marcina V.

⁷⁸ „[...] solvetur valor fructuum primi anni pro media parte infra sex menses

Porównując ze sobą annatowy program reform nacji germańskiej oraz papieża, trzeba wskazać na kilka różnic. Oto samą zasadę tych świadczeń papież postawił rygorystyczniej. Nie założył im bowiem pięcioletniego czasokresu oraz nie uzależnił ich trwania od stanu finansów w skarbie państwa kościelnego, jak to uczyniły „Avisamenta”. W zakresie samej struktury prawnej annat Marcin V niektórych postulatów nacji germańskiej nie uwzględnił, niektóre przejął, a w niektórych punktach poszedł jeszcze dalej w kierunku łagodzącym. Nie uwzględnił papież żądań proponujących umorzenie dotychczasowych zaległości annatowych oraz domagających się zwolnienia na przyszłość od tych świadczeń wszystkich beneficjów otaksowanych poniżej 30 florenów rocznego dochodu. Marcin V przejął do swojego programu reform takie wnioski zawarte w „Avisamenta” jak: konieczność ponownej taksacji beneficjów dla świadczeń annatowych, jednorazowość tych opłat w wypadku kilku wakansów danego beneficjum w ciągu jednego roku, wreszcie wygasanie nie wyrównanych płatności ze śmiercią beneficjanta. W końcu papież liberalniej niż „Avisamenta” potraktował sprawę terminu wpłat annatowych, rozkładając je na dwie raty: dla beneficjów konsystorialnych ustalił dwa roczne terminy wpłat, dla stanowisk zaś niższych dwa półroczne. W ogólnym jednak przekroju sprawa annat została tu potraktowana rygorystyczniej niż w ujęciu nacji germańskiej. Przede wszystkim bowiem Marcin V uważał te świadczenia za bezwzględnie konieczne źródła dochodu dla utrzymania papieża oraz kardynałów, czego nie podkreślały „Avisamenta”⁷⁹.

W oparciu o powyższe dwie koncepcje, to jest uczestników soboru z jednej, a papieża z drugiej strony, miało dojść do ostatecznych rozstrzygnięć na platformie reform w ogóle, odnośnie zaś do annat w szczególności. Po licznych debatach⁸⁰ uczestnicy soboru uzgodnili, ażeby siedmiu projektowanym punktom reformistycznym spośród osiemnastu nadać charakter powszechnie obowiązujących dekretów, natomiast by pozostałą materię uporządkowały osobne umowy papieża z poszczególnymi nacjami⁸¹. Annaty znalazły się w części szczegółowej, to znaczy wśród spraw, które objęły konkordaty.

Dla Polski miarodajnym był konkordat z nacją germańską, w której

a die adeptae possessionis; et infra alios sex menses pro alia media parte, et debitum huiusmodi in successorem beneficio non transeat”. Tamże.

⁷⁹ Słusznie podkreśla ten moment jako ważny — F. Mahon de Monaghan, op. cit., s. 240.

⁸⁰ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/1, s. 504.

⁸¹ Tamże, s. 530.

⁸² Jakkolwiek jest rzeczą sporną wśród historyków, czy ogólnie rzecz biorąc, konkordat z nacją germańską odnosił się także do Polski, to w szczególności na

ramach nasza delegacja występowała na soborze⁸². Pochodzi on z 15 kwietnia 1418 r. Materię annat konkordat uporządkował w punkcie trzecim. Jest on w przeważnej części przejęciem odnośnej rubryki z papieskiego programu reform omówionego powyżej. Wniósł on wszakże i nowe elementy, które były ustępstwem Marcina V na rzecz porozumienia. Ostatecznie w ujęciu powyższego konkordatu przepisy prawne dotyczące annat przedstawiały się następująco: 1. annaty zwane serwicjami wspólnymi będą płacone według taksacji wyższych stanowisk kościelnych zawartej w księgach Kamery Apostolskiej⁸³, 2. wymieniona taksacja będzie poddana specjalnej rewizji komisyjnej oraz odpowiedniej obniżce zgodnie z wymogami warunków miejsca i czasu⁸⁴, 3. całość wymienionych świadczeń ma być spłacana w dwóch ratach rocznych⁸⁵, 4. w razie kilkurazowego wakansu jakiegoś beneficjum w ciągu tego samego roku, uiszczanie świadczeń annatowych będzie mieć miejsce tylko jeden raz⁸⁶, 5. w wypadku śmierci beneficjanta nie spłacone annaty nie będą obciążać następcy⁸⁷, 6. annaty z beneficjów niższych będą płacone tylko w wypadku nadawania ich przez Stolicę Apostolską⁸⁸, 7. zwolnione będą od tych płatności ekspektatywy udzielane przez papieża oraz dokonywane przezeń zamiany⁸⁹, 8. podstawą wymiaru dla annat z beneficjów niższych będzie ich faktyczny dochód jednego roku⁹⁰, 9. wpłat tych należy dokonywać w dwu ratach z tym, że termin spłacenia każdej raty został tu skrócony z jednego roku do sześciu miesięcy⁹¹, 10. ma tu również zastosowanie zasada o nieprzechodzeniu tych świadczeń w formie zobowią-

gruncie annat zastosowanie go u nas uwidacznia się niedwuznacznie. Daje temu wyraz praktyka pobierania annat. Por. T. Silnicki, op. cit., s. 64.

⁸³ „De ecclesiis et monasteriis virorum dumtaxat vacantibus et vacaturis solventur pro fructibus primi anni a die vacationis summae pecuniarum in libris camerae Apostolicae taxatae, quae communia servitia nuncupantur”. Ch. J. Heffele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/1, s. 546.

⁸⁴ „Si quae vero male taxata sunt, iuste taxentur, et provideatur specialiter in gravatis regionibus, secundum qualitatem rerum, temporum et regionum, ne nimium pregraventur, ad quod dabuntur commissarii, qui diligenter inquirant et taxent”. Tamże, s. 498.

⁸⁵ „Taxae autem predictae pro media parte infra annum a die habitae possessionis solventur, et pro media parte alia infra sequentem annum”. Tamże.

⁸⁶ „Et si infra annum bis vacaverit, semel tantum solvetur”. Tamże.

⁸⁷ „Nec debitum huiusmodi in successorem [...] transeat” Tamże.

⁸⁸ „De ceteris autem [...] beneficiis [...] quae auctoritate Sedis Apostolicae conferuntur vel providebitur in eisdem [...]” Tamże.

⁸⁹ „[...] preterquam vigore gratiarum expectatarum aut causa permutationis”. Tamże.

⁹⁰ „[...] solvetur valor fructuum primi anni [...]”. Tamże, s. 493.

⁹¹ „[...] pro media parte infra sex menses a die adeptae possessionis et infra alios sex menses pro alia media parte [...]”. Tamże.

zań na następców odnośnych płatników⁹², 11. z beneficjów o niższej dochodowości rocznej niż 24 floreny złote annaty nie będą płacone⁹³, 12. z zaległych płatności annatowych połowa zostaje umorzona, drugą zaś połowę dłużnicy spłacą w ciągu sześciu najbliższych miesięcy⁹⁴.

Drugim z kolei był konkordat z nacją francuską. Zawarto go tego samego dnia, to jest 15 kwietnia 1418 r. Konkordat francuski został z kolei wprowadzony we Włoszech i Hiszpanii, tworząc w ten sposób umowę dla trzech nacji łacińskich⁹⁵. Treść konkordatu z nacją francuską jest bardzo zbliżona do umowy z nacją germańską omówioną powyżej⁹⁶. Znajdują się tam jedynie nieznaczne zmiany. I tak odnośnie do annat z beneficjów wyższych (serwicja wspólne, serwicja małe) uzgodniono, że zamiast umorzenia połowy zaległości z tytułu tych świadczeń, na przyszłość wymienione płatności będą zmniejszone do połowy⁹⁷. Następnie w miejsce terminu jednego roku dla ratalnych wpłat tejże kategorii annat wprowadzono tu okres ośmiu miesięcy⁹⁸. Wreszcie nie została tu założona żadna korektura w zakresie taksacji dochodowości rocznej beneficjów⁹⁹.

Jeżeli chodzi o ogólne wyniki soboru w Konstancji na odcinku interesującego nas prawodawstwa annatowego, można śmiało stwierdzić, że w świetle ustalonego tam stanu prawnego sama zasada uiszczania tych świadczeń pozostała nietknięta. Zmianie uległa jedynie struktura organizacyjna tej instytucji, a to: termin wpłat oraz wymiar taks annatowych. Należy również podkreślić, że konstancjeńskie przepisy annatowe wprowadzając pewne modyfikacje w stosunku do poszczególnych nacji, stworzyły na przyszłość podstawę dla partykularnych odrębności w dziedzinie rozwoju tej instytucji. Wreszcie zanotujmy, że w Konstancji ujęto w pisane prawo wszystkie kategorie annat.

⁹² „[...] et debitum huiusmodi in successorem beneficio non transeat”. Tamże.

⁹³ „De beneficiis vero quae valorem 24 florenorum de camera non excedunt, nihil solvatur”. Tamże, s. 546.

⁹⁴ „Debitis omnibus preteriti temporis usque ad assumptionem Domini Nostri communium servitorum et annatarum relaxatis pro medietate, solventibus aliam medietatem infra sex menses a die publicationis”. Tamże, s. 539, 546.

⁹⁵ Tamże, s. 549. W związku z tym należy sprostować opinię francuskiego badacza zagadnień annatowych — F. Mahon de Monaghan, który utrzymuje, że inne nacje przejęły zarządzenia konkordatu z nacją germańską. Nowsze bowiem badania potwierdzają w tym względzie zdanie przeciwne. Zob. F. Mahon de Monaghan, op. cit., s. 248.

⁹⁶ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/1, s. 551—552, 557.

⁹⁷ Tamże, s. 557.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Tamże.

*

Dzieło reformy podjęte w Konstancji miały kontynuować następne sobory, z których pierwszy miał się odbyć za pięć lat. Ze względu też na spodziewany sobór konkordatowi konstancjeńskiemu określono termin pięciu lat¹⁰⁰. Wchodzące w ich zakres określenie annat miało obowiązywać w tym samym okresie czasu. Faktycznie jednak nie doszło do zwołania soboru w przewidywanym terminie. W tej sytuacji Kościół żył dalej powziętymi decyzjami reformistycznymi. Pięcioletni bowiem czas trwania nie warunkował ich waloru, lecz był wskaźnikiem czysto przygodnym. Podobnie i w kwestii annat zachowały nadal swoją moc odnośne artykuły konkordatów.

Zagadnienie annat odżyło dopiero w całej pełni na soborze bazyilejskim (1431—1443). Dnia 9 czerwca 1435 r. uczestnicy soboru ogłosili 11 projektów uchwał reformacyjnych, z których pierwszy odnosił się właśnie do spraw finansowych Kurii papieskiej, a w tym do annat. Projekt pierwszego dekretu znosił praktykę pobierania wszelkich opłat z okazji nadawania stanowisk kościelnych¹⁰¹, w szczególności zaś uchylał wszelkiego rodzaju annaty¹⁰². Zezwalał jedynie na małe datki dla urzędników kurialnych zatrudnionych przy pisaniu, streszczaniu oraz rejestrowaniu prowizyjnych bull papieskich¹⁰³. Sobór usiłował nadać powyższemu projektowi natychmiastową moc wiążącą, opatrując nieprzestrzeganie ich sankcjami karnymi¹⁰⁴. Czyniąc zaś odpowiedzialnym za to przed swoim forum samego papieża, sobór wszedł na drogę koncyliaryzmu, przekraczając swoje kompetencje¹⁰⁵. Nic więc dziwnego, że w tej sytuacji obecni w Bazylei legaci papiescy wyrazili swój sprzeciw na tak sformułowany projekt dekretu¹⁰⁶. W związku z tym sobór wysłał do papieża swoich

¹⁰⁰ Tamże, s. 548.

¹⁰¹ J. D. Mansi, t. XXIX, Venetiis 1788, s. 104.

¹⁰² „[...] statut haec sancta synodus [...] quod de cetero nihil penitus ante vel post exigatur ratione letterarum bullae sigilli, annatarum, communium, primorum fructuum, deportuum aut sub quocumque alio titulo” Tamże.

¹⁰³ „[...] solum scriptoribus, abbreviatoribusque et registratoribus litterarum seu minutorum pro ipsorum labore competenti salario solvendo”. Tamże, s. 104.

¹⁰⁴ „Huic autem sacro canoni si quis exigendo, dando vel promittendo contraire praesumpserit, paenam incurrat adversus simoniacos inflictam et ipsis dignitatibus ac beneficiis taliter obtentis nullum ius ac titulum acquirat. Obligationes quoque, promissiones et censurae ac mandata et quidquid in praeiudicium decreti huius saluberrimi fieri contingat, nullas obtinere vires atque irrita censeantur” Tamże.

¹⁰⁵ „Etsi, quod absit, Romanus Pontifex qui prae ceteris universalium conciliorum exsequi et custodire canones debet, adversus hanc sanctionem aliquid faciendo Ecclesiam scandalizet, generali Concilio deferatur”. Tamże.

¹⁰⁶ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/2, s. 887.

przedstawicieli, domagając się uznania jedenastu projektów reformistycznych na czele z projektem uchylającym annaty¹⁰⁷

Po upływie około miesiąca czasu, to jest w sierpniu 1435 r. Eugeniusz IV nadesłał do Bazylei specjalne pismo, w którym wyraził zgodę na niektóre projekty reformy. Co do annat papież wypowiedział się jednak przeciwko wnioskowi żądającemu ich zniesienia. Uzasadnił przy tym konieczność oraz pełną prawowitość tych świadczeń¹⁰⁸. W ten sposób doszło do rozłamu pomiędzy papieżem a soborem. Jednym z głównych czynników, które ten rozłam zrodziły oraz pogłębiały, była właśnie sprawa annat. Wprawdzie nie brakło w Bazylei i zwolenników papieża na tym odcinku, większość jednak obstawała za utrzymaniem odrzuconych przezeń projektów reform. W rezultacie doszło do schizmy, gdyż bazylejczycy w 1438 r. zerwali z Eugeniuszem IV, a w rok potem wybrali antypapieżem Feliksa V (1439—1451)¹⁰⁹.

Feliks V uznał bazylejskie postulaty reformistyczne. W szczególności zaś potwierdził decyzję znoszącą annaty. W zamian za to uczestnicy soboru przyznali mu na okres pięciu najbliższych lat prawo do piątej części dochodów pierwszego roku opróżnionych stanowisk kościelnych¹¹⁰. Takie zaś rozwiązanie sprawy było niczym innym jak przekształceniem instytucji annat w inną formę opłat. Innymi słowy, schizmatyczny sobór bazylejski w swoich ostatecznych decyzjach odstąpił wprawdzie od dotychczasowej postaci zewnętrznej opłat annatowych, nie zerwał jednak z samą zasadą tego rodzaju świadczeń. Albowiem miejsce annat zajęły tam opłaty wykalkulowane według piątej oraz dziesiątej części faktycznych jednorocznych dochodów beneficjalnych. Istotną więc zmianę stanowiła tam obniżka świadczeń annatowych, które w dalszym ciągu zachowano pod zmienioną nazwą.

Bazylejskie decyzje annatowe miały praktyczne znaczenie wyłącznie w granicach obediencji Feliksa V. Była to szczupła obediencja. Liczyła się nie tyle na kraje, ile na sporadyczne diecezje oraz instytucje,

¹⁰⁷ J. D. Mansi, t. XXIX, s. 454.

¹⁰⁸ Tamże, s. 459.

¹⁰⁹ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/2, s. 890—894, 924, 927, 941, 953, 1080.

¹¹⁰ „[...] itaque sancta synodus [...] hoc irrefragabili decreto usque ad quinquennium a die datae presentium computandum quintum, et deinde ad aliud quinquennium extunc proxime subsecuturum, decimum denarium veri valoris annui secundum communem aestimationem quorumcumque fructum, redditum et preventuum primi anni omnium et singulorum [...] beneficiorum ecclesiasticorum [...] cuiuscumque conditionis, ordinis aut religionis fuerint [...] et quocumque nomine conferantur [...] ubicumque in Romana curia vel extra vacantium [...] domino Felici papae V [...] persolvendum [...] tenore presentium reservat”. J. D. Mansi, t. XXIX, s. 208.

jak uniwersytety czy zakony. Panujący bowiem ówcześni, o ile nie stanęli wyraźnie po stronie papieża, to na ogół trzymali się linii neutralnej. Ostatecznie uchwały annatowe powzięte w Bazylei straciły na znaczeniu i dla ich zwolenników wraz z wygaśnięciem schizmy w 1449 r.¹¹¹

Stanowisko Polski wobec problemu bazylejskiego nie było jednolite. Ówcześni królowie Władysław oraz jego brat Kazimierz Jagiellończyk stanęli przy prawowitym papieżu. Bazylejskiej orientacji przeciwna była również większość duchowieństwa polskiego, gdyż na synodzie prowincjonalnym w Łęczycy (1441 r.) ogłoszono neutralność Kościoła w Polsce pod tym względem. Pomimo to sobór bazylejski miał u nas swoich zwolenników w osobach biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego (1423—1455) oraz prymasa Polski Wincentego Kota (1436—1448), którzy opowiadali się po jego stronie przez kilka lat¹¹². Oprócz tego przez cały czas trwania schizmy popierał antypapieża Feliksa V uniwersytet krakowski¹¹³. W tych też granicach należy uważać bazylejskie przepisy annatowe za wiążące nas ustawodawstwo.

Wyjąwszy zatem omówione wyżej krótkotrwałe i zacieśnione do obediencji schizmatycznego Feliksa V decyzje w sprawie annat, sobór bazylejski nie wprowadził na sposób trwały żadnych nowych elementów do prawodawstwa określającego tę instytucję. Zachował tu więc moc wiążącą stan prawny wyrażony w konstancjeńskich umowach konkordatowych. Potwierdziło się to dobitnie w konkordacie, jaki w 1448 r. zawarł papież Mikołaj V z cesarzem niemieckim Fryderykiem III¹¹⁴. Odnośnie do annat powtórzono tam dosłownie te punkty, które zawierała umowa z nacją germańską z 1418 r.¹¹⁵

Po soborze bazylejskim papieże wydawali szereg konstytucji annatowych, które poza nielicznymi wyjątkami, nawiązywały do konstancjeńskich elementów prawnych tej instytucji.

¹¹¹ Ch. J. Hefele — D. H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII/2, s. 1139.

¹¹² Zob. J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. II, Kraków 1910, s. 35—36. T. Silnicki, op. cit., s. 112—114. Nota bene zarówno Oleśnicki, jak i Kot wycofali się ze schizmy w 1447 r., wysyłając wraz z królem posłów z obediencją do papieża Mikołaja V.

¹¹³ Tamże, t. I, Kraków 1900, s. 167—168, t. II, s. 5. M. Rechowicz, *Św. Jan Kanty i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV w.*, Lublin 1958, s. 175—177. T. Silnicki, op. cit., s. 112—114.

¹¹⁴ Konkordat ten zwany wiedeńskim został zawarty w celu załatwienia spornych problemów powstałych w związku ze schizmą bazylejską. Przyczynił się on zresztą w dużej mierze do jej zakończenia. Zob. L. Pastor, *Geschichte der Päpste*, t. I, Freiburg i B. 1926, s. 399.

¹¹⁵ *Magnum Bullarium Romanum*, t. I, Lugduni 1673, s. 375. *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, wyd. C. D. Mirbt, Tübingen 1911, s. 179—180.

I tak, w 1469 r. papież Paweł II (1464—1471) wydał bullę *Decet Romanum Pontificem*, która dała początek odrębnej kategorii annat zwanej „quindennia”¹¹⁶. Autor bulli poruszył również ubocznie sprawę zakresu stanowisk kościelnych podległych annatom w ogóle¹¹⁷.

Innocenty VIII (1484—1492). już w pierwszym roku swego pontyfikatu, to jest 17 lutego 1484 r., wydał konstytucję *Apostolicae Camerae*, w której przypomniał¹¹⁸ sankcje karne przewidziane za niepłacenie annat¹¹⁹. Równocześnie ustalił w niej ostateczny termin dla uregulowania zaległych i bieżących taks annatowych¹²⁰.

Wymienione przepisy ponowił raz jeszcze papież Juliusz II (1503—1513) w konstytucji *Romani Pontificis*, którą wydał 28 lipca 1505 r.¹²¹ Do zagadnienia annat odnosiło się, aczkolwiek ubocznie, Motu proprio papieża Leona X (1513—1521) z dnia 3 stycznia 1520 r. W celu uporządkowania systemu nadawania stanowisk konsystorialnych papież ustanowił w nim obowiązek dokładnej rejestracji dat wakansów beneficjów wyższych. Jednym z motywów tego zarządzenia przytoczonych przez samego papieża była właśnie chęć zapobieżenia powstałym nadużyciom annatowym na tle niedokładnej znajomości terminów opróżnień beneficjalnych¹²².

Od soboru w Konstancji obowiązywała zasada płatności annat z tych beneficjów tylko, które rocznym dochodem przewyższały sumę 24 florenów złotych. W praktykę jednak zakradły się pewne nieścistości pod tym względem. W związku z tym papież Klemens VII (1523—1534) w r. 1532 wydał Motu proprio, w którym pod sankcjami karnymi zabronił kolektorom oraz innym poborcom annat domagać się tych opłat ze stanowisk, których dochód roczny oszacowano na sumę niższą niż 24 floreny złote¹²³.

Kolejnym annatowym aktem prawodawczym była konstytucja *Cupientes Camerae*, pochodząca z okresu pontyfikatu Juliusza III (1550—1555),

¹¹⁶ Por. mój artykuł *Płatnicy i płatności annat papieskich w Polsce*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, IX (1962) z. 1, s. 41.

¹¹⁷ *Magnum Bullarium Romanum*, t. I, s. 401.

¹¹⁸ Konstytucja ta była przypomnieniem karnych przepisów annatowych, jakie wydał w specjalnej bulli papież Pius II (1458—1464). Źródła nam tej bulli nie przekazały. Wspomina o niej wszakże Innocenty VIII we wstępie swojej konstytucji *Camerae Apostolicae* oraz przytacza ogólnie jej treść. Podkreśla równocześnie, że bulla ta nie weszła w życie i dlatego ponawia ją w całej rozciągłości. *Magnum Bullarium Romanum*, t. I, s. 447.

¹¹⁹ Tamże.

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ Tamże, s. 480—481.

¹²² „[...] ut Camera Apostolica et sacrum [...] Cardinalium Collegium [...] annatis non defraudarentur [...]” Tamże, s. 603. W tym wypadku chodziło o annaty z beneficjów wyższych, czyli o serwicja wspólne.

¹²³ *Magnum Bullarium Romanum*, t. I, s. 685.

wydana zaś w r. 1553. Papież użalał się w niej na liczne zaległości annatowe, ponowił wydawane już wielokrotnie w tej materii zarządzenia swych poprzedników oraz przypomniał odpowiednie sankcje karne ¹²⁴.

Papież Paweł IV (1555—1559) wydał aż dwie konstytucje dotyczące annat. W jednej i drugiej przypomniał dotychczasowe przepisy prawne w tej materii. Ponadto w konstytucji z 1556 r. *Incumbentia nobis* zażądał wyrównania do dwóch miesięcy wszelkich zaległych Kamerze płatności annatowych pod surowymi karami ¹²⁵. W bulli zaś *Decens esse* z 1558 r. udzielił wyjaśnień dotyczących stanowisk zwolnionych od opłat jednorocznych oraz ustanowił nowy trybunał dla rozstrzygnięcia wszelkich spraw spornych związanych z wymienionymi świadczeniami ¹²⁶.

Należy zanotować, że sobór trydencki (1545—1563) nie zajął się sprawą annat. Nie brakło wprawdzie pewnych wysiłków pochodzących głównie z kół delegacji francuskiej, ażeby to zagadnienie wprowadzić na wokandy obrad. Nie doszło jednak do tego i ostatecznie kwestia annat znalazła się poza obrębem trydenckich dekretów reformacyjnych ¹²⁷.

Przepisy prawne dotyczące wszystkich rodzajów annat zebrał i podkreślił ich moc obowiązującą papież Pius V (1566—1572) w swej konstytucji *Apostolicae Sedis* wydanej w 1567 r. ¹²⁸

W r. 1586 papież Sykstus V (1585—1590) wydał konstytucję *Camerae nostrae*. Wyjaśnił w niej, że zarządzenia wszystkich poprzednich papieży dotyczące annat mają moc wiążącą, bez żadnego ograniczenia w czasie ¹²⁹. Ponadto konstytucja wyjaśniła zagadnienie związane z tą kategorią annat, które noszą miano „kwindeniów” ¹³⁰. Wreszcie przyniosła ona wytyczne co do stosowania kar wobec przestępców annatowych ¹³¹.

Identyczną treść do wymienionej konstytucji Sykstusa V posiadało

¹²⁴ Tamże, s. 801—802.

¹²⁵ Tamże, s. 820.

¹²⁶ Tamże, s. 827—828.

¹²⁷ Na czele francuskiej opozycji przygotowującej w 1562 r. w Trydencie wnioski zniesienia annat stał kardynał Lorraine. Ponieważ jednak musiał wyjechać z Trydentu na wiadomość o śmierci swego brata w Rzymie, dlatego delegacja francuska pozbawiona przywódcy zaniechała swoich zamiarów. Zob. F. Mahon de Monaghan, op. cit., s. 311.

¹²⁸ *Magnum Bullarium Romanum*, t. II, Lugduni 1671, s. 224—225.

¹²⁹ „Itaque motu proprio et [...] quascumque litteras [...] quorumcumque Romanorum, Pontificum praedecessorum nostrorum super solutione annatarum communium, quindenniorum [...] tenore presentium approbamus, confirmamus, nec non illis perpetuae et irrefragabilis firmitatis robur adiicimus [...]” Tamże, s. 537.

¹³⁰ Tamże, t. II, s. 538. Papież wyjaśnił, że świadczenia kwindeniałne mają płacić także instytucje, do których beneficja inkorporował ordynariusz miejsca.

¹³¹ Tamże, t. V, s. 4—5.

obszerne *Motu proprio* papieża Urbana VIII (1623—1644) pochodzące z 1624 r.¹³²

Ostatnim wreszcie na skalę ogólnokościelną prawodawczym dokumentem annatowym było *Motu proprio* Klemensa X (1670—1676) pochodzące z 1671 r.¹³³ W tym szeroko ujętym akcie prawnym papież podsumował zarządzenia wydawane przez swych poprzedników w materii wszelkiego rodzaju annat i podkreślił, że mają one w dalszym ciągu moc obowiązującą¹³⁴. Ze swej strony prawodawca odwołał wszelkie przywileje, na mocy których miałby być ktoś zwolniony od świadczeń annatowych¹³⁵. Oprócz tego położył duży nacisk na zaniebdywaną płatność świadczeń kwindencialnych, ustanawiając nową, złożoną z kardynałów instytucję mającą za zadanie egzekutywę w zakresie pobierania tej kategorii annat¹³⁶.

Motu proprio Klemensa X było na gruncie annat ostatnim przejawem prawodawczej działalności papieża w zakresie powszechnokościelnym. Nie znane są również żadne późniejsze zarządzenia z tej dziedziny odnoszące się do poszczególnych krajów czy prowincji kościelnych. Jakkolwiek z jednej strony papieże odtąd na ten temat milczeli jako najwyżsi prawodawcy, to z drugiej strony nie pozbawili oni mocy prawnej żadnego z przepisów dotyczących annat. Odtąd też trzeba przyjąć, że świadczenia pierwszoroczne zamykały się wyłącznie w ramach praktyki, to jest realizowania określających je przepisów prawnych¹³⁷. Zagadnienie praktyki annatowej nadaje się jednak do oddzielnego studium.

Wszystkie omówione wyżej bulle i konstytucje papieskie z okresu pokonstancjeńskiego miały charakter powszechnie obowiązujących praw, a zatem obejmowały swoim zasięgiem także i Polskę.

¹³² Tamże, s. 556—561.

¹³³ „Nos vero predecessorum nostrorum vestigiis inherendo [...] litteras [...] quorumcumque Romanorum Pontificum predecessorum nostrorum super solutione annatarum, communium, quindenniorum [...] apostolica auctoritate tenore presentium approbamus et confirmamus necnon illis perpetuae et irrefragabilis firmitatis robur adicimus”. Tamże, s. 558—559.

¹³⁴ Tamże.

¹³⁵ „[...] omnia et singula privilegia, immunitates et exemptiones per quoscumque Romanos Pontifices [...] ratione solutionis communium, quindenniorum, aliorumque iurium [...] faciendae hactenus quomodolibet concessa revocantes et annullata ex nunc esse et fore decernentes [...]” Tamże, s. 559.

¹³⁶ Tamże, t. V, s. 559—560.

¹³⁷ Można by zagadnienie postawić nieco inaczej. A mianowicie, że brak późniejszych konstytucji papieskich w materii annat było już to cichą rezygnacją Stolicy Apostolskiej z tych świadczeń, już też oznaczało ustabilizowanie się prawne tej instytucji. W jednym i drugim wypadku sprawa dalszych dziejów annat redukuje się do praktyki pobierania tych płatności.

*

Na koniec XVIII i początek XIX w. przypadło załamanie się dotychczasowej formy prawnej systemu annatowego.

We Francji opłaty te obaliła rewolucja w roku 1789¹³⁸. Ostatecznie w początkach XIX w. przyjęło się, że arcybiskupi i biskupi francuscy z okazji swej promocji przekazywali Kurii Rzymskiej niewielką kwotę tytułem pokrycia kosztów za sporządzenie bulli nominacyjnej¹³⁹.

Na terenie Niemiec w XIX w. wymiar taks serwicjów biskupich został zmniejszony tak, że nie można ich już od tego czasu uważać za te same świadczenia annatowe. Były to tylko ich pozostałości¹⁴⁰.

Podobnie i w Polsce w związku z dysmembracją diecezji oraz utworzeniem nowych biskupstw, dawne opłaty serwicjalne uległy wydatnej redukcji¹⁴¹.

W ten sposób należy przyjąć, że właściwe, to znaczy pierwotne, annaty zanikły, a na ich miejsce zostały wprowadzone pewnego rodzaju taksy kancelaryjne. Stolica Apostolska zaczęła je już wszakże traktować nie jako instytucję prawną stanowiącą konstytutywny czynnik w papieskim systemie nadawania beneficjów, lecz jako element czysto administracyjny pełniący pod tym względem rolę zupełnie przygodną¹⁴². W tym świetle staje się rzeczą zrozumiałą, dlaczego Kodeks Prawa Kanonicznego pozostawił poza obrębem swoich norm świadczenia na rzecz Kurii papieskiej

¹³⁸ F. Mahon de Monaghan, op. cit., s. 318—319.

¹³⁹ A. Pugliese, op. cit., s. 51. Autor cytowany twierdzi, że biskupi francuscy w praktyce do tej małej taksy dodawali annaty, obliczane najpierw na około jedną czwartą, a później na jedną trzecią rocznych dochodów. W każdym razie należy zaznaczyć, że sprawa ta miała już odtąd charakter nieoficjalny. Dają temu wyraz dziewiętnastoletnie konkordaty francuskie, które pomijają całkowitym milczeniem annaty, jak i wspomniane wyżej taksy. Zob. *Raccoltà di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le Autorità Civili*, wyd. A. Mercati, t. I, Tipografia Poliglotta Vaticana 1954, ss. 561—565, 579—581.

¹⁴⁰ Np. Wrocław mający przedtem takse 4 000 florenów, miał teraz 1 166 florenów. Taksa Kolonii opadła z 10 000 na 1 000 florenów. G. Philips, *Kirchenrecht*, t. V, Regensburg 1854, s. 598.

¹⁴¹ Tak np. już w 1790 r. taksa biskupstwa krakowskiego została zmniejszona z 3 040 dukatów do 1 040 tejże monety. Gniezno mając do końca XVIII w. 5 000 florenów, w XIX w. posiadało 1 000 florenów. Zob. T. Długosz, *Biskupi polscy XVII i XVIII w., obsada, dyspensy, taksy*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, V (1958), z. 2, s. 92. G. Philips, *Kirchenrecht*, t. V, s. 598. A. Pugliese, op. cit., s. 42.

¹⁴² Jest to niewątpliwie jakieś następstwo procesów religijno-społecznych nurtujących w XIX w. oraz utrwalającego się wówczas rozdziału pomiędzy Kościołem i Państwem. Potwierdza to między innymi fakt, że w Ameryce Północnej annaty nie zostały wprowadzone. Zob. Ch. Augustine, *A commentary on the new Code of Canon law*, t. VI, St. Louis 1921, s. 541.

od kandydatów na beneficja zarówno większe, jak i mniejsze¹⁴³. Forma tych świadczeń określana jest oddzielnie i każdorazowo dla poszczególnego beneficjanta¹⁴⁴.

Dla całości omawianego wyżej zagadnienia należy wspomnieć o tak zwanych „pólannatach” — „media annata”, o których wyraźnie wspomina Kodeks Prawa Kanonicznego¹⁴⁵. Otóż wedle kanonu 1482 „należy pozostawić w mocy półannaty, o ile gdzieś istnieją w myśl partykularnych statutów oraz miejscowych zwyczajów” Podkreślamy od razu z naciskiem, że te półannaty kodeksowe nie mają nic wspólnego z annatami papieskimi, o których była mowa w niniejszym artykule. Czym są wobec tego? W kanonie przytoczonym chodzi o różne partykularne przepisy jak i zwyczaje, których mocą z beneficjów niższych pewna część, a przeważnie połowa dochodów jednego roku z okresu wakansu przypadała fabryce kościoła lub szła na inne zbożne cele. Taki sens kanonu wydaje się nie ulegać najmniejszej wątpliwości. Potwierdzają go bowiem źródła, na których się opiera.

Przede wszystkim prawodawca jako na ogólną zasadę obowiązującą przy prowizji beneficjów powołuje się na 14 kanon XXIV sesji soboru trydenckiego, który piętnuje wszelkie formy czerpania zysków przy nadawaniu stanowisk kościelnych. Dopuszcza on pobieranie z tej okazji pewnych świadczeń jedynie wówczas, gdy mają one być przeznaczone in usus pios¹⁴⁶.

Następnym źródłem, na którym opiera się kanon 1482, jest konstytucja Piusa V *Durum nimis* wydana 1 czerwca 1570 r. Papież zniósł w niej wszelkie zwyczaje przeznaczające dochody beneficjalne w czasie wakansu na różne cele. Usankcjonował zaś te zwyczaje, które połowę wymienionych dochodów przydzielały fabryce kościoła, zakrystii lub jakiemuś pobożnemu miejscu¹⁴⁷.

¹⁴³ Na ten specjalny sposób traktowania tego zagadnienia przez Stolicę Apostolską zdaje się wskazywać Instrukcja Datarii Apostolskiej z 1 stycznia 1942 r. Zawiera ona dyrektywy dla ordynariuszów dotyczące podań o nadanie przez papieża zarezerwowanych beneficjów niższych. Zob. *Acta Apostolicae Sedis*, 34 (1942) 313—318.

¹⁴⁴ Wydaje się, że dowodzi tego w jakiś sposób powyższa Instrukcja Datarii, która domaga się zapodania rocznych dochodów beneficjów obsadzanych przez Stolicę Apostolską. „Quinam sit annuus beneficii reditus et utrum certus an incertus, idest una cum distributionibus si agitur de beneficio cui animarum cura adnexa est” Tamże.

¹⁴⁵ Kanon 1482. „Quod ad mediam annatam, quam vocant, attinet, ea ubi viget retineatur et pecularia statuta ac laudabiles consuetudines in unaquaque regione circa eam vigentes servantur”

¹⁴⁶ *Canones et decreta sacrosancti eocumenici concilii tridentini*, Romae 1904, s. 194—195.

¹⁴⁷ *Codicis iuris canonici fontes*, wyd. P. Gasparri, t. I, Romae 1923, s. 240, nr 134.

Kodeks powołuje się dalej na konstytucję Innocentego XII *Ecclesiae catholicae* z 22 września 1695 r., która dotyczyła tego samego problemu¹⁴⁸.

Z kolei źródłem kanonu 1482 są dwie konstytucje: Benedykta XIII — *Pius et misericors* z 28 kwietnia 1725 r. oraz Benedykta XIV — *Ad honorandam* z 27 marca 1752 r. Pierwsza z nich polecała beneficjatom Italii oraz wysp przyległych, by przekazywali na fabrykę swych kościołów katedralnych oraz kolegiackich połowę rocznych dochodów (*medietas fructuum, media annata*) z okresu wakansu. Zarządzenie nie obejmowało beneficjów, których prowizja przysługiwała Stolicy Świętej¹⁴⁹. Konstytucja druga określiła prawa i przywileje bazyliki św. Piotra postanawiając, że jej zakrystii należy się od członków kapituły połowa rocznych dochodów przy obejmowaniu przez nich prebend¹⁵⁰.

Wreszcie prawodawca kodeksowy czerpał materiał do swego przepisu z licznych rozstrzygnięć, w których Kongregacje Rzymskie powoływały się na omówione wyżej konstytucje¹⁵¹.

W świetle więc przytoczonych źródeł kanonu 1482 jasnym się staje, że przez półannaty prawodawca rozumie część dochodów jednego roku, przeważnie połowę, które z okresu wakansu beneficjów przekazywane są przez nowego beneficjanta na fabrykę kościoła, kult lub inne zbożne cele. Tak pojęte półannaty nie mają nic wspólnego z annatami papieskimi, które były świadczeniami zupełnie innej kategorii¹⁵². Błędnie zatem komentują omówiony kanon ci autorzy, którzy w jego treści chcą zamknąć annaty papieskie¹⁵³.

¹⁴⁸ Tamże, s. 505—508, nr 259.

¹⁴⁹ Tamże, s. 612, nr 285.

¹⁵⁰ Tamże, t. II, Romae 1924, s. 374, nr 420.

¹⁵¹ W 1591 r. Kongregacja Biskupów i Zakonników na zapytanie biskupa Aversy w sprawie pobierania połowy dochodów jednego roku przy nadawaniu beneficjów odpowiedziała, że należy się stosować do konstytucji Piusa V *Durum nimis*. W 1630 r. Kongregacja Soboru odpowiedziała jednemu z biskupów, że można podtrzymać zwyczaj, którego mocą każdy kanonik składa pewien datek na naprawę kościoła z okazji swej nominacji. Podobne rozstrzygnięcia dawała ta sama Kongregacja Kapitulie z Leodium w 1699 r., Kapitulie Kassaneńskiej w 1718 r., Kolegiacie Leodyjskiej w 1777 r., Kapitulie Witerbieńskiej w 1741 r., w 1742 r., w 1748 r., oraz Kapitulie Kamerineńskiej w 1852 r. Zob. tamże, t. IV, Romae 1926, s. 623—624, nr 1748; t. V, Romae 1930, s. 261, 447, 487, 629, 630, 962, 1024, 1026, nr 2520, 2969, 3016, 3178, 3522, 3597; 3599; t. VI, Romae 1932, s. 96—97, 410—411, nr 3801, 4124.

¹⁵² Zob. B. Ojetti, *Synopsis rerum moralium et iuris pontificii*, t. II, Romae 1911, s. 2590—2593, nr 2711.

¹⁵³ Zob. P. H. Jone, *Commentarium in codicem iuris canonici*, t. II, Paderborn 1954, s. 602. E. Eichmann — K. Mörsdorf, *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici*, t. II, Paderborn 1953, s. 455. Trafnie natomiast komentuje 1482 kanon M. Conte a Coronata, *Institutiones iuris canonici*, t. II, Marietti 1951, s. 432, nr 1019.

L'ÉVOLUTION DE LA LÉGISLATION EN MATIÈRE D'ANNATES PAPALES
ET SON RETENTISSEMENT EN POLOGNE

À partir du XIIIe siècle, le fisc papal fut aux prises avec des difficultés financières pour couvrir les dépenses courantes. Elles s'exprimèrent en diverses tentatives pour alimenter la trésorerie par l'imposition de paiements circonstanciels aux bénéficiaires ecclésiastiques, p. ex., au 4-me concile du Latran (1215) ou au synode provincial de Bourges (1225). Les efforts des papes n'eurent plein succès qu'en 1306, lorsque Clément V institua une nouvelle source de revenus, les annates. Elles allaient devenir, avec le temps, une source importante de revenus pour la Curie Romaine. Elles eurent une riche histoire. La législation définissant ce système de collation de bénéfices par le Saint Siège est particulièrement abondante et intéressante.

Par la bulle *Si Sacrosancta* de 1306, Clément V imposa les annates aux bénéfices ecclésiastiques mineurs en Angleterre, Ecosse et Irlande. La bulle exigeait des candidats promus aux bénéfices mineurs vacants le paiement de la première année de revenu, dans les trois années qui suivaient la promotion. L'auteur de la bulle justifiait l'institution d'annates par les besoins de l'Église de Rome, et déterminait leurs procédés d'évaluation ainsi que les attributions de leurs percepteurs. Jean XXII étendit les annates à l'ensemble de l'Église. Par la bulle *Si gratanter* de 1316, il imposait les annates sur les bénéfices inférieurs pour une période de trois ans; il n'en exemptait que la France où le produit des annates était perçu par le roi, en vertu d'un privilège précédent du pape. Les dispositions de Jean XXII, en principe universelles, visaient aussi la Pologne. Jusqu'à la fin de son règne, c.-à-d. jusqu'en 1334, ce pape édicta une suite de lois imposant les annates. Cette législation avait cependant le caractère de dispositions de courte durée et affectant des régions particulières. La Pologne fut alors soumise aux annates pour la durée d'un an par la bulle *Dum levamus* du 15 août 1325. Le pape suivant, Benoît XII (1334—1342) se contenta, en cette matière d'exiger le paiement des arriérés. Clément VI (1342—1352) établit le principe juridique de la perception d'annates. C'est de lui aussi que date la règle de percevoir les annates des bénéfices mineurs que le Saint Siège conférait d'une manière ou d'une autre. Les annates sur les bénéfices majeurs continuaient à être régies par le droit coutumier. Les prescriptions communes relatives aux annates s'appliquèrent aussi en Pologne. En témoigne, entre autres, une lettre de Clément VI à l'évêque de Cracovie Jean Grot, commençant par les mots *Dudum videlicet* et datée du 13 septembre 1343.

Le pseudo-concile de Pise (1409—1410) essaya de remettre en question les annates devenues institution permanente. Au cours des discussions, on s'efforça d'abord de les supprimer entièrement, en fin de compte on décida d'éteindre les dettes passées et de maintenir les annates inchangées pour l'avenir. Le second anti-pape de Pise, Jean XXIII (1410—1415) publia même la bulle *Dudum in considerationem* dans laquelle il pressait les détenteurs de bénéfices mineurs de verser les annates selon les prescriptions en vigueur dans le passé. À la différence du droit écrit antérieur, les décisions de Pise couvraient toutes les catégories d'annates, et non plus seulement celles des bénéfices mineurs. La Pologne s'étant prononcée en faveur du concile de Pise fut affectée par les nouvelles dispositions.

Le concile de Constance (1414—1418) apporta des changements sérieux en la

matière des annates. La nation française commença même par exiger leur entière abrogation. Cette conception radicale fut cependant abandonnée au cours de la discussion. On reconnut en effet que ces prestations constituaient des moyens de subsistance nécessaires pour le pape et les cardinaux. Toutes les catégories d'annates, celles des bénéfices mineurs comme celles des bénéfices majeurs, firent l'objet des discussions de Constance. Les „Avisamenta nationis Germanicae" contribuèrent grandement à trouver une solution de compromis. La délégation polonaise au concile faisait précisément partie de cette nation. Les „avisamenta" proposaient une réforme d'ensemble de l'Église et consacraient deux articles, 3 et 16, aux annates. Le pape élu le 11 novembre 1417, Martin V, proposa au concile son propre projet de réforme, quelque peu différent du précédent. De la discussion sur les deux projets sortit la décision de régler les questions les plus controversées au moyen d'accords spéciaux conclus par le pape avec les nations particulières. Les annates firent aussi l'objet de ces accords. L'accord avec la nation germanique, liant aussi la Pologne, fut passé le 15 avril 1418. On y maintenait le principe légal de la perception d'annates sur les bénéfices mineurs et majeurs, seule leur structure organique se trouvait modifiée. Principalement, la réglementation des échéances fut adoucie, on restreignit aussi le domaine des annates par l'exemption des bénéfices au revenu annuel inférieur à 24 florins d'or, la réduction de moitié des arriérés et l'introduction de règles moins sévères dans le calcul des taxes estimatives des annates.

Les annates furent de nouveau attaquées au concile de Bâle (1431—1443). Elles furent même l'une des causes de rupture entre le pape et les membres du concile. Ces derniers en effet réclamaient l'entière suppression de toutes les annates, à quoi Eugène IV opposa le refus. Après avoir rompu avec le pape, le concile de Bâle supprima il est vrai les annates mais introduisit en leur place une autre forme de prestations en faveur de l'anti-pape Félix V. On lui attribua en effet les droits calculés d'abord sur la cinquième puis sur la dixième partie des revenus annuels des bénéfices. Ces décisions couvrirent chez nous le diocèse de Cracovie avec l'Université Jagellone et l'archidiocèse de Poznań qui avaient pris parti pour l'anti-pape de Bâle, Félix V. Avec l'extinction du schisme en 1449, les décisions de Bâle relatives aux annates perdirent leur valeur.

À partir de cette époque, les papes promulguèrent une suite de constitutions relatives aux annates; ils s'y appuyaient sur les décisions de Constance, toujours en vigueur sous ce rapport. On en a une preuve secondaire entre autres dans le concordat de Vienne, conclu en 1448 entre le Pape Nicolas V et l'empereur allemand Frédéric III. Le concordat reprend mot pour mot les dispositions relatives aux annates, contenues dans l'accord conclu à Constance entre Martin V et la nation germanique. La bulle de Paul II *Decet Romanum Pontificem*, de 1469, introduisit de nouveaux éléments juridiques dans l'institution des annates. Le pape y créait une nouvelle catégorie d'annates, dites *quindenniae*. Elles frappaient toutes les personnes légales jouissant de bénéfices incorporés. Après 1671, le Saint Siège n'édicta plus aucune disposition nouvelle au sujet des annates. La pratique en était bien établie alors et leur perception se faisait d'après les règles instituées dans le passé.

Fin XVIIIe-début XIXe siècle la forme ancienne fut remplacée par les taxes de chancellerie versées par les bénéficiers à la nomination.

Les annates papales n'ont rien de commun avec les *media annata* du can. 1482 CIC.